

■ ■ ■ KÅRE P. HAGEN OG HANS HENRIK SCHEEL:

Skatteutvalgets utredning

Skatteutvalget la i februar i år frem en omfattende utredning med forslag til prinsipper for og endringer i skatte- og avgiftssystemet (NOU 2003: 9). I denne artikkelen tar vi for oss enkelte hovedpunkter i utredningen, først og fremst den vanskelige integrasjonen mellom bedrifts- og personbeskatningen, som bl.a. skyldes store forskjeller i marginalsattene på hhv. person- og kapitalinntekter.

Innledning

I januar 2002 nedsatte regjeringen et ekspertutvalg som skulle utrede mål og prinsipper for skattesystemet, og på dette grunnlag komme med forslag til endringer i skatte- og avgiftssystemet generelt, og i inntekts- og formuesbeskatningen spesielt. Utvalget ble særskilt bedt om å vurdere muligheten for å redusere de maksimale satsforskjellene mellom skatt på arbeid og kapital, herunder mulighetene for å oppheve delingsmodellen helt eller delvis. Mandatet ba også om en vurdering av om beskatningens nivå og utforming i Norge er godt nok tilpasset økt internasjonalisering. Videre skulle utvalget

vurdere betydningen av stabilitet og forutsigbarhet i skatte- og avgiftspolitikken, og hvordan dette kunne forbedres gjennom endringer i institusjonelle rammer og beslutningsprosedyrer. Mandatet foreskrev to alternative budsjettrestriksjoner for utvalgets forslag, hhv. provenynøytralitet og 10 mrd. kroner i skattelettelser. Utvalget har lagt mest arbeid ned i det siste alternativet.

1992-reformen som utgangspunkt

Nøytralitet var 1992-reformens mantra. Det gjaldt mellom ulike næringer, investeringer, personer og selskaper, ulike virksomhets- og finansieringsformer, og mellom gevinster og annen

kapitalavkastning. Reglene for skattemessige fradrag og inntektsføring ble endret slik at vi fikk større samsvar mellom skattbart overskudd og bedriftsøkonomisk overskudd, og dermed også større grad av nøytralitet i bedriftsbeskatningen. Skattemessige avskrivninger etter faktisk verdifall og symmetrisk skattemessig behandling av inntekter og tilhørende utgifter – bl.a. ved like skattesatser og periodiseringsregler – skulle sikre nøytralitet mellom ulike investeringer, og i valget av om driftsmidler skulle beholdes i bedriften eller selges. Nøytralitet i forhold til virksomhetsformer og omdannelser krevde muligheter for overføring av skatteposisjoner ved bl.a. fusjon og fisjon.

En bærebjelke i reformen var en felles, proporsjonal og forholdsviss lav skattesats for personlig kapitalinntekt og selskapsoverskudd. Når en i tillegg eliminerte all dobbeltbeskatning mellom selskap og aksjonærer, ble beskatningen av kapitalinntekt uavhengig av om den opptjenes av personer eller gjennom selskaper. Flat kapitalinntektsskatt innebar samtidig at en formelt avsto fra å benytte kapitalbeskatningen til fordelingsformål.¹ Skattesystemets fordelingsmessige oppgaver måtte dermed i det vesentlige legges på beskatningen av arbeidsinntekt. Det ble løst ved å innføre to skattegrunnlag: Det ene er *alminnelig inntekt*, som består av alle typer skattepliktige inntekter fra arbeid, virksomhet og kapital fratrukket bunnfradrag, visse utgifter til inntekts erverv, utgiftsrenter og kostnader i næringsvirksomhet. Skatte-

Kåre P. Hagen er professor i samfunnsøkonomi ved Norges Handelshøyskole og medlem av skatteutvalget

Hans Henrik Scheel er kst. departementsråd i Arbeids- og administrasjonsdepartementet og medlem av skatteutvalget

¹ Realiteten var at kapitalinntektsbeskatningen før skattereformen, til tross for progressive skattesatser, hadde meget tvilsomme fordelingsvirkninger som følge av at de store skattekreddittene var konsentrert til dem med de høyeste reelle inntektene.

Tema: Skatteutvalget

satsen for dette grunnlaget er konstant lik 28 pst. Det andre grunnlaget er *personinntekt*, som omfatter brutto inntekter fra arbeid og pensjon og beregnet personinntekt fra næringsvirksomhet. Personinntekt blir ilagt trygdeavgift og en gradert bruttoskatt; toppskatt. Maksimal marginalsatt på personinntekt er per i dag 55,3 pst. for lønnstakere.

Denne duale inntektsskatten var reformens nyvinning, men ble etter hvert også dens akilleshæl. Problemet er å dele næringsinntekt i en kapitalinntektsdel, som skal tilsvare avkastningen på den kapital som er bundet i bedriften, og i en arbeidsinntektsdel, som skal være en kompensasjon for eierens arbeidsinnsats. Dette skillet er vanskelig å gjennomføre på en objektiv måte i bedrifter der de ansatte har store eierandeler, fordi de ansatte eierne lett kan omgjøre arbeidsavkastning (lønn) til kapitalavkastning (utbytte). Skillet ble implementert ved å definere kapitalinntekten som en stipulert normalavkastning på den kapital som er bundet i virksomheten, slik at arbeidsinntekten blir residualt bestemt (delingsmodellen). Dermed møter kapitalavkastning utover normalavkastningen i disse selskapene en høyere skattesats enn i andre selskaper. Men samtidig får de et tilsvarende skattemessig fradrag når avkastningen er under normalavkastningen. Denne symmetrien gjør at modellen ikke behøver å gi vridninger i investeringsbeslutningene, og fra et investerings synspunkt er det (ex ante) ingen ulempe å være under delingsmodellen, snarere tvert imot siden det oftest, tar en større andel av risikoen gjennom skattesystemet. Hovedproblemet er at ex post vil delte selskaper som regel bli behandlet annerledes enn ikke delte selskaper. Mest oppmerksomhet blir det når en investering gir overnormal avkastning, og det delte selskapet (ex post) møter en mye høyere marginalsatt enn det ikke delte selskapet.

Dertil kommer at med et gap på 36,7 prosentpoeng mellom maksimal skattesats på hhv. personinntekt (inkl. arbeids giveravgift) og alminnelig inntekt, er det svært sterke incentiver til å prøve å få arbeidsinntekt beskattet som alminnelig inntekt (kapitalinntekt). Så sterke incitamentene til omgøelser kan

knappt noen delingsmodell håndtere, samtidig som omgøelsesmulighetene har økt etter 1992 som følge av flere lempninger i regelverket.

Utvalget mener en innstramning av delingsreglene bare vil være en midlertidig løsning. Delingsmodellen har hele tiden vært omstridt og en arena for skattepolitiske markeringer, så det er stor fare for at en oppstrammet modell ikke vil bli særlig stabil. Det er i seg selv svært uheldig, siden det gir lite forutsigbare rammebetingelser for næringsvirksomhet. Et viktig tema for utvalget har derfor vært å søke etter alternativer til delingsmodellen.

Noen hovedelementer i forslaget

En eventuell eliminering av behovet for deling, krever en sterk tilnærming av de maksimale marginalsattesene for arbeids- og kapitalinntekt. I praksis ville det bety at også kapitalinntekt burde ilegges toppskatt og kanskje også trygdeavgift. Men det ville ikke være ønskelig å heve selskapskattesatsen tilsvarende. Harmonisering av skattesatsene for inntekt fra hhv. arbeid og kapital for personer ville i så fall bryte med et viktig element i skattereformen av 1992, nemlig at personlig kapitalinntekt og selskapsinntekt skulle skatlegges etter felles sats for å avskjære arbitrasjemuligheter. For øvrig ville en høyere og progressiv skatt på husholdningenes netto kapitalinntekter aktualisere mange av de samme problemene som en ønsket å komme bort

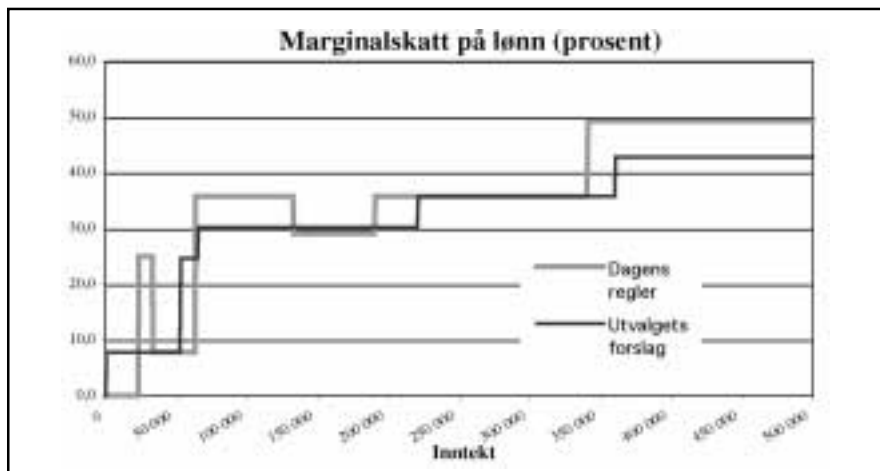
fra ved 1992-reformen, ikke minst i forhold til tidligere tiders høye skattemessige verdi av rentefradraget for høyinntektsgruppene. Utvalget, med unntak av ett medlem, har derfor ikke sett dette som en farbar vei.

Personbeskatningen

Utvalget har valgt å videreføre flat beskatning av alminnelig inntekt med skattesats lik 28 pst. for så vel personer som aksjeselskaper. Utvalget mener samtidig at satsforskjellene mellom skatt på arbeid og kapital er for store, både fordi det fører til sterke incitamentene til omgøelser og til en fordeling av skattebyrden som åpenbart strider mot prinsippet om horisontal likhet, som sier at personer med like stor inntekt bør behandles likt, uavhengig av inntektens sammensetning. For å redusere dette gapet, foreslår utvalget å avvikle den ekstra arbeidsgiveravgiften på 12,5 pst. på lønnsinntekt over 16 G, og å redusere toppskatten til 7 pst. for inntekter mellom 360.000 og 720.000, og til 12 pst. for høyere inntekter. Med uendret trygdeavgift blir høyeste marginalsattesats på lønnsinntekt 47,8 pst. (54,3 pst. inklusive arbeidsgiveravgift).

Utvalget har også sett behov for å rydde opp i de skattemessige fradragene, herunder i bunnfradragene for å få en mer oversiktlig og «glattere» satsstruktur, jf. figur 1. Det særskilte fradraget i arbeidsinntekt oppheves, og satsen for minstefradraget graderes og øvre grense økes betydelig.

Figur 1: Marginalsatt på lønn i 2003 og med utvalgets forslag. Skatteklasse 1. Prosent

Utvalget foreslår en relativt radikal sanering av inntektsfradrag som ikke står i en åpenbar årsakssammenheng med inntektsvervet, og at sosialt betingede fradrag tas ut av skattesystemet og heller ivaretas på utgiftssiden av budsjettet. Det er lite målrettet at sosialt betinget støtte administreres gjennom skattesystemet. For det første reiser dette skjønnsspørsmål som skattemyndighetene generelt har liten kompetanse for å håndtere, og for det andre forutsetter det at personen har skattbar inntekt. Utvalget innser at slik støtte kan falle bort når det krever et eksplisitt vedtak på utgiftssiden, men dette vil i så fall være et signal om at begrunnelsen for støtten har vært svak i utgangspunktet. Grunnen til at støtten er blitt opprettholdt, skyldes da at den har hatt et skjermet liv innenfor skattesystemet. Utvalget går også inn for at skatteklasse 2 bortfaller, fordi reglene er lite målrettet i forhold til støtteverdige familier og er lite tilpasset dagens samlivsformer.

Aksjonærmodellen

Aksjonærmodellen er den skattemessige innovasjonen i denne utredningen. Hensikten er i første rekke å løse delingsproblemet for selskaper med aktive eiere, gjennom en form for ekstraskatt på aksjonærenes hånd for ekstra høy aksjeavkastning.² Denne ekstraordinære aksjeinntekten defineres som differansen mellom realisert aksjeinntekt og alternativavkastningen, beregnet med utgangspunkt i aksjens kostpris multiplisert med en skjermingsrente, jf. nedenfor. Skatleggingen skal dels skje løpende hvis den ekstraordinære avkastningen tas ut som utbytte, mens det gjennomføres et endelig oppgjør når aksjene selges. Modellen skal bare gjelde for utbytter og gevinster som realiseres av fysiske personer.

Dersom utbyttet fra selskapet et år ligger under den beregnede alternativavkastningen, vil differansen mellom utdelt utbytte og skjermingsfradraget bli lagt til kostprisen ved beregningen av neste års skjermingsfradrag. I et gitt år vil da beregningsgrunnlaget for skjermingsfradraget være opprinnelig kostpris pluss tidligere ubenyttede skjermingsfradrag. Dette vil ha samme effekt som om aksjonærens skattetil-

godehavende på grunn av tidligere ubenyttede skjermingsfradrag, hadde blitt løpende fremført med skjermingsrenten. Ubenyttede skjermingsfradrag for aksjer som realiseres, foreslås fratrukket annen aksjeinntekt, eller fremført med skjermingsrenten slik at det kan trekkes fra i fremtidige aksjeinntekter.

Aksjeinntekt som overstiger den risikofrie alternativavkastningen, skal skatlegges på aksjonærens hånd som alminnelig inntekt. Den inntekten blir dermed gjenstand for klassisk dobbeltbeskatning, med en effektiv marginalskattesats på $0,28 + (1-0,28)*0,28 = 0,4816$, dvs. 48,16 pst. Siden utvalget foreslår å redusere toppskattesatsen på personinntekt til 12 pst., slik at høyeste marginalsattesats på arbeidsinntekt blir 47,8 pst. eksklusive arbeidsgiveravgift og 54,3 pst. inklusive arbeidsgiveravgift, vil incitamentet til å omdanne arbeidsinntekt til kapitalinntekt langt på vei elimineres. Behovet for deling vil dermed bortfalle for selskaper.

Forslaget innebærer en integrert beskatning av aksjeinntekter for personlige skattytere, slik at skatten (i nåverdi) er uavhengig av om inntekten kommer som utbytte eller realisert gevinst. Skattesystemet blir dermed i prinsippet³ nøytralt mht. om bedriftens overskudd holdes tilbake eller deles ut som utbytte. En slik nøytralitet kan også oppnås ved full dobbelbeskatning av aksjeutbytter og tilhørende gevinstbeskatning. Men problemet med full dobbeltbeskatning er at også normalavkastningen på egenkapitalen dobbeltbeskattes. Dermed diskriminerer skattesystemet mot aksjekapitalfinansiering av selskaper, først og fremst selskaper som ikke kan henvende seg til et internasjonalt kapitalmarked. Aksjonærmodellen vil derimot være nøytral mellom alle finansieringsformer (ny aksjekapital, tilbakeholdt overskudd eller gjeld).

De viktigste omgåelsesmulighetene i aksjonærmodellen er at aksjonæren gjennom flere år bygger opp betydelige tilbakeholdte overskudd i selskapet, for deretter å flytte ut av norsk beskatningsområde for så å ta ut utbyttet eller selge aksjene. Riktignok kan utbetalt utbytte for slike aksjonærer bli gjenstand for kildebeskatning, men i mange av skatteavtalene som Norge har med andre land, er kildeskattesatsen lav og i

noen tilfelle lik null. Når det gjelder aksjegevinster, vil de ikke være underlagt norsk beskatning dersom de realiseres mer enn 5 år etter utflytting. I flere skatteavtaler har Norge endog fraskrevet seg retten til å anvende 5-årsregelen. I slike tilfelle kan aksjonærer som flytter utenlands, realisere sine norske aksjer uten at det medfører gevinstbeskatning i Norge.

For å avskjære at aksjonæren kan trekke fra ubenyttet skjermingsfradrag i alminnelig inntekt, for deretter å flytte ut når aksjeutbytte eller gevinst realiseres, foreslår utvalget at skjermingsfradraget skal isoleres for den enkelte aksje. Utvalget har også vurdert om det burde innføres en form for skatteoppgjør for norske aksjonærer som flytter til utlandet. En slik utflyttingsskatt ville innebære at opptjente, men urealiserte, aksjegevinster ble beskattet på utflyttingstidspunktet. Skatten kunne også utformes slik at den ikke gir noen umiddelbar skatteplikt ved at en får utsettelse med betalingen, for eksempel innen 5-årsfristen. Det er imidlertid uklart om en slik skatt knyttet til utflytting ville komme i konflikt med EØS-avtalens bestemmelser om retten til fri etablering og fri bevegelse av personer mellom land.

En annen måte å omgå utbytteskatten, kunne være at aksjonærene, i stedet for aksjekapital, yter selskapet ansvarlig lån med tilhørende fiktivt høy rente. Denne muligheten foreslår utvalget å avskjære ved at den delen av rentene på lån fra person til aksjeselskap (eventuelt kun på ikke-børsnoterte låneinstrumenter) som overstiger et normalnivå, beskattes som utbytte.

Skjermingsrenten og økonomisk risiko

Skjermingsrenten skal være et uttrykk for alternativavkastningen som aksjonærene står overfor for den kapitalen

² Modellen er i første rekke tilpasset aksjeselskaper, men utvalget mener en bør innføre tilsvarende former for uttaksbasert beskatning av deltakerlignede selskaper og enmannsforetak, for å sikre likebehandling av ulike virksomhetsformer.

³ Det finnes visse omgåelsesmuligheter som medfører at aksjonæren kan unngå skatten på utbytte/aksjegevinst, for eksempel ved å flytte ut av norsk beskatningsområde. I såfall vil reglene gi motiv til å holde tilbake overskudd.

de har bundet opp i selskapet. I et perfekt fungerende kapitalmarked ville alternativavkastningen være gitt ved en normalavkastning på kapital, slik at det ideelt sett blir en form for renprofitt som blir gjenstand for ekstra- eller dobbeltbeskatning. Men dersom skjermingsrenten settes lik den risikofrie alternativavkastningen, vil mange ha en følelse av at ekstraskatten angriper den risikokompensasjonen aksjonærene må ha for å være villig til å stille kapital til rådighet for selskapet. I såfall vil aksjonærmodellen ikke virke nøytralt i forhold til finansieringsformer.

Denne intuitive betraktningen er imidlertid for enkel når det er en symmetrisk behandling av aksjeinntekter som er henholdsvis over eller under skjermingsfradraget. Full symmetri innebærer at staten trer inn som aksjonær i selskapet i forhold til ekstraskatten med en andel lik skattesatsen på 28 pst. Ekstraskatten vil dermed fungere som en ren skalering av aksjens avkastningsprofil med alternativavkastningen som nullpunkt. Om aksjonærene føler at ekstraskatten på differanseinntekten i forhold til alternativavkastningen endrer deres risikoeksponering i selskapet, kan de gjenopprette den opprinnelige eksponeringen ved å øke aksjekapitalen i selskapet tilsvarende og redusere investeringen i det aktivet med den risikofrie alternativavkastningen.⁴ Resonnementet forutsetter at markedets risikopremier ikke påvirkes av ekstraskatten. Når det gjelder aksjer som handles internasjonalt, er dette åpenbart. Når det gjelder ikke børsnoterte aksjer, gjelder ikke nøytralitetsargumentet fullt, men tilnærmet dersom de ikke-børsnoterte aksjene utgjør en liten andel av den totale porteføljen.⁵ Nå innebærer utvalgets forslag riktignok en viss begrensning i fradragsretten for ubenyttet skjermingsfradrag, og denne asymmetrien har utvalget foreslått motvirket ved en begrenset risikopremie.

Skatt på formue, bolig og fast eiendom

Dagens formuesbeskatning er trolig den delen av skattesystemet der vi har det mest iøynefallende bruddet på prinsippet om horisontal likhet i beskatningen. Grunnen er at ulike typer for-

mue verdsettes svært forskjellig: Bankinnskudd og børsnoterte aksjer verdsettes til omsetningsverdi, aksjer på SMB listen til 65 pst. av omsetningsverdi, ikke-børsnoterte aksjer normalt enda lavere, boligtakstene ligger i gjennomsnitt mellom 20 og 30 pst. av markedsverdi, mens forbrukskapital i liten grad tas med i formuesbeskatningen. Etter at gjelden er trukket fra med sin fulle verdi, kan skattbar formue lett bli null eller negativ, også når den reelle formuen er betydelig.

Formuesskatten er en skatt på eie av kapital og dermed en skatt på sparing. Den blir dermed en integrert del av kapitalbeskatningen, og påvirker på denne måten bl.a. avveiningen mellom konsum og sparing som all annen form for kapitalbeskatning. Den inkonsekvente verdsetting av skattbar formue har imidlertid virkninger for måten som det spares på. Landets kapitalportefølje blir derfor påvirket av skattemessige hensyn, og ikke primært styrt av forskjeller med hensyn til samfunnsøkonomisk avkastning.

Foruten provenymotivet er hovedbegrunnelsen for formuesbeskatningen av fordelingsmessig art. Siden formuesfordelingen i seg selv er svært skjev og sterkt positivt korrelert med inntekt, skulle progressiv skatt på formue i prinsippet peke seg ut som sterkt inntektsomfordelende. Den inkonsekvente ansettelsen av ligningsverdien gjør imidlertid fordelingsvirkningene uoversiktlige, og demper omfordelingseffekten. Utvalget er av den oppfatning at dagens formuesbeskatning er lite tjenlig både fra et effektivitets- og fordelingsmessig synspunkt. Begrunnelsen for en egen formuesbeskatning svekkes også når overskuddsbeskatningen i bedrifter er basert på et skattegrunnlag som er i bedre samsvar med det reelle økonomiske overskuddet, og hvis en får eliminert de største mulighetene for skattearbitrasje mellom aksjonærer og selskaper og mellom arbeids- og kapitalinntekter.

Utvalget har anbefalt å avvikle formuesskatten i to trinn, samtidig med at skatten på fast eiendom og arv økes. I første omgang foreslås formuesskatten halvert, ved å gi en verdsettingsrabatt på 70 pst. på formuesposter som i dag verdsettes til omsetningsverdi og for aksjer på SMB-listen og grunnfondsbe-

vis. Andre former for formue skal verdsettes i hovedsak som i dag. Dermed oppnås en mer ensartet skattlegging av ulike formuesposter. Også gjeld skal avkortes med 70 pst. Skattesatsene foreslås uendret, mens bunnfradragene økes noe. På lengre sikt mener utvalget at formuesskatten bør oppheves.

Boligbeskatningen er trolig det området der en har det største bruddet på symmetriprinsippet om at kapitalinntekter og tilhørende utgifter bør beskattes med samme effektive skattesats. For boligkjøp er utgiftsrentene fullt fradragsberettigede, mens bare en del av verdien av bolig tjenestene beskattes som kapitalinntekt. Utvalget er av den oppfatning at om boligbeskatningen avvikles, blir den prinsipielle begrunnelsen for et uavkortet rentefradrag vesentlig svekket. Et tilbakevendende argument mot boligbeskatning er at noen av dem som sitter med dyre boliger, har liten skatteevne. Ifølge den skattpolitiske folkloren skal det være gamle enker med betydelig formue og liten kontantinntekt. Dette kan imidlertid være et skinnargument. En mulig løsning er at de med liten skatteevne får en løpende rentebelastet skattekreditt for boligskatten, som først forfaller ved eierskifte. I forhold til dette alternativet, vil en avvikling av boligbeskatningen ikke først og fremst være en støtte til enker med stor boligformue, men til deres arvinger.

Hvis en i tillegg tar hensyn til at viktige skattegrunnlag er blitt mer internasjonalt mobile, virker det som et paradoks at immobil formue som bolig og fast eiendom oppnår den laveste skatten. Utvalget mener derfor at beskatningen av bolig og annen fast eiendom bør økes. I utgangspunktet foreslås økt fordelsbeskatning av bolig, men hvis den politiske viljen til å følge opp dette er liten, foreslår utvalget i stedet en obligatorisk eiendomsskatt. En har her sluttet seg til Eiendoms-

⁴ Dette er et velkjent resultat fra skatteteorien. En økning i skattesatsen på differanseinntekten mellom et risikofyllt og et sikkert aktivum, vil gi en entydig substitusjonsvirkning i favør av aktivt med risikofyllt avkastning. I Sandmo (1989) er det vist at dette resultatet kan generaliseres til situasjoner med flere aktiva med risikofyllt avkastning.

⁵ For en mer inngående analyse vises det til Birch Sørensens vedlegg 1 i innstillingen.

skatteutvalgets forslag (NOU 1996:20) om at eiendomsbeskatningen bør gjelde alle eiendommer og at takstgrunnlaget bør være markedsverdi.

Avslutning

Beskatningen har stor betydning for husholdningers og bedrifers økonomi. Det er derfor viktig at skattesystemet oppfattes som stabilt, slik at de skattemessige konsekvensene av langsiktige beslutninger er påregnelige. Forutsigbarhet og stabilitet er derfor viktig

for å redusere beskatningens uheldige virkninger for private aktørers ressursbruk. Spesielt gjelder dette for næringsbeskatningen. Troverdighet omkring fremtidig beskatning forutsetter at systemet oppfattes som rettferdig og prinsipielt begrunnet. En viktig betingelsen for at det skal oppfattes som rettferdig, er at det ivaretar prinsippet om horisontal likhet. Her er utvalgets forslag til sanering av formuesskatten, og aksjonærmodellen som løsning på omgåelsesmulighetene ved å få arbeidsinntekt beskattet som kapitalinntekt

viktige bidrag. For øvrig går utvalget inn for å videreføre de prinsippene som ble lagt til grunn for 1992-reformen. Dersom dette blir opprettholdt i den politiske behandlingen av innstillingen, vil det bidra til å forsterke troverdigheten omkring skattesystemets stabilitet.

Referanser:

Sandmo, A. (1989): Differential taxation and the encouragement of risk-taking. *Economic Letters*, 31(1): 55-59.

Artikkel → Forts. fra side 43

- Brun, J.-F., C. Carrere, P. Guillaumont og J. de Melo (2002): Has distance died? Evidence from a panel gravity model, London: CEPR (Centre for Economic Policy Research), Discussion Paper No. 3500.
- Chen, N. (2002): Intra- National Versus International Trade in the European Union: Why Do National Borders Matter? London: Centre for Economic Policy Research, CEPR Discussion Paper No. 3407.
- DRI (1997): *Price competition and price convergence*, The Single Market Review, Subseries V: Impact on Competition and Scale Effects, Volume 1, Kogan Page/Earthscan/ Office for Official Publications of the European Communities.
- European Economy (2001): Price levels and price trends, Supplement A, Economic trends, *European Economy* No. 7, July 2001.
- Eurosta (2003): Price convergence between EU Member States – Coefficient of variation of comparative price levels of final consumption by private households including indirect taxes, 14.3.2003. Foreløpige tall for 2001. Tilgjengelig på <http://europa.eu.int/comm/eurostat/Public/dashop/print-product/EN?catalogue=Eurostat&product=1-er012-EN&mode=download>
- Helliwell, J. (1996): Do national borders matter for Quebec's trade?, *Canadian Journal of Economics*, 29 (3), pp 507-522.
- Jean, S. (2002): International trade and firms' heterogeneity under monopolistic competition, *Open Economies Review*, 13 (3), pp. 291-311.
- Krugman, P. (1980): Scale Economies, Product Differentiation and the Pattern of Trade, *American Economic Review*, 70(5): 950-59.
- McCallum, J. (1995): National Borders Matter: Canada-U.S. Regional Trade Patterns, *American Economic Review*, 85: 615-23.
- Medin, H. og A. Melchior (2002): *Learning, Networks and Sunk Costs in International Trade: Evidence from Norwegian Seafood Exports*, Oslo: Norsk utenrikspolitisk institutt, Rapport nr. 272.
- Medin, H. (2001): Firms' export decisions. Fixed trade costs and the size of the export market., Oslo: NUPI Working Paper No. 618. Under utgivelse i *Journal of International Economics*.

- Melchior, A. og V. Øi (2003): *Born Global or Local? Technology, Market Structure and Export Performance in the IT Industries*, Oslo: Norsk utenrikspolitisk institutt, Rapport nr. 273.
- Melchior, A. (2002): Sunk costs in the exporting activity: Implications for international trade and specialisation, Oslo: Norsk utenrikspolitisk institutt, Working Paper No. 634.
- Pakko, M.R. og H.J. Wall, (2001): Reconsidering the Trade-Creating Effects of a Currency Union, *Federal Reserve bank of St. Louis Review*, september-oktober 2001: 37-45.
- Rauch, J.E.(2001): Business and Social Networks in International Trade, *Journal of Economic Literature*, XXXIX: 1177-1203.
- Redding, S. og A.J. Venables (2002): The Economics of Isolation and Distance, *Nordic Journal of Political Economy*, 28(2): 93-108.
- Rose, A.K. (2000): One Money, One Market: The Effects of Common Currencies on Trade, *Economic Policy*, April 2000, 15(30): 7-46.
- Roberts, M.J. and J.R. Tybout (1997): The Decision to Export in Colombia: An Empirical Model of Entry with Sunk Costs, *American Economic Review*, 87(4): 545-564.
- Smith, A. og A.J. Venables (1988): Completing the internal market in the European Community. Some industry simulations, *European Economic Review*, 32: 1501-25.
- Sutton, J. (1991): *Sunk Costs and Market Structure, Price Competition, Advertising and Evolution of Concentration*, Cambridge MA/London: MIT Press.
- Venables, A.J. (1994): Integration and the Export Behaviour of Firms: Trade Costs, Trade Volumes and Welfare, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 130, 118-132.
- Aarseth, E. (2002): Kan valg av eksportmarked forklares med teorien om investeringer under usikkerhet? En økonometrisk studie av adferden til norske fiskeeksportører. NUPI-notat nr. 624.